

GEORG BRANDES I SPEJLET?

BRANDES' ADOLPHE-ANALYSE I EMIGRANTLITTERATUREN

AF

LISE HESSELAGER

Benjamin Constants psykologiske roman-novelle „Adolphe“, som Georg Brandes analyserer i sine forelæsninger over emigrantlitteraturen i 1871, er et af fransk litteraturs mesterværker. Den blev påbegyndt i 1806, men først offentliggjort i 1816, efter at Constant i flere år havde læst den højt i de litterære saloner. „Adolphe“ var med Brandes' ord hans eneste poetiske værk, når bortses fra det efterladte roman-manuskript „Cécile“, som først blev udgivet i 1951. „Cécilie“ udkom på dansk i 1988 og blev anmeldt af en kritiker under overskriften „Kærlighedens kannibalisme“. ¹⁾ Anmeldelsen viser tydeligt, hvordan den af Sainte-Beuve inspirerede nedvurdering af Benjamin Constant har levet helt op til nutiden, også i Danmark. Han omtales i anmeldelsen som et troløst og vakkelvornet gemyt, der led af spleen og troede mest på menneskets afmagt og livets tomhed. ²⁾

I en tidligere artikel om Benjamin Constant og Brandes' holdning til ham har jeg forsøgt at tage den gængse opfattelse af Constant op til revision med henvisning til nyere fransk litteratur. ³⁾ I artiklen skitserede jeg Constants biografi og Sainte-Beuves såvel som en nyere tids vurdering af ham. Sainte-Beuve beskriver Constant som en dualist (begrebet dualisme er i denne sammenhæng anvendt i betydningen splittethed, dobbelthed) og en Don Juan (et menneske, der ikke kan elske). En nyere fransk kritiker har også set denne karakterbrist hos Constant og forklaret den ud fra den psykoanalytiske teori om moderbinding, der i sidste instans vendes til narcissisme. Endvidere gennemgik jeg Brandes' biografiske beskrivelse af Constant i første udgave af „Emigrantlitteraturen“ og hans revidering i andenudgaven, hvor han udvider det biografiske afsnit og omtalen af Constants store religionshistorie, som denne arbejdede på i hele sit liv. Her gør han sig i høj grad fri af

Sainte-Beuve, som før var hans vigtigste kilde, og trækker mere på en anden kilde, F. A. Loeve-Weimars: „Lettres sur les hommes d'état“, som ikke tidligere synes at være observeret i dansk kritik, og som har støttet hans positive synspunkter.⁴⁾ Hensigten er nu at gennemgå selve Brandes' Adolphe-analyse. Brandes kommer ind på de nævnte karaktertræk i sin analyse af Adolphe/Constant, og da man i dansk kritik netop har tillagt Brandes disse karaktertræk og har refereret til Adolphe-analysen, kan der være grund til også at vurdere hele Adolphe-afsnittet i de to udgaver fra den synsvinkel.

Der kom ret hurtigt en del oversættelser af „Adolphe“, heriblandt en dansk i 1826, men iøvrigt blev romanen ikke godt modtaget. Der var dog positive reaktioner fra Stendhal, som Constant ofte sammenlignes med, og fra Gustave Planche, hvis noget sentimentale udlægning af den i „Revue des Deux Mondes“ i 1834 vakte Balzacs begejstring. Sainte-Beuve var mærkeligt negativ og fandt bogen uforståelig, trist og grå. Efterhånden nåede han til en bedre vurdering, omend stadig med forbehold. Først i løbet af 1880'erne vendes stemningen af Anatole France, Émile Faguet og Paul Bourget. I løbet af perioden 1880–1960 kom 85 udgaver, og siden 1890 er der kommet 60 oversættelser.⁵⁾

En ny dansk oversættelse af „Adolphe“ udkom i 1907 med varianttitlen „Trofast kærlighed“, og i 1929 blev den genudgivet med den oprindelige titel. Det fremgår af udgiverens (Knud Engels) forord, at de tidligere oversættelser, som findes på Det kongelige Bibliotek, var ham ubekendt. „Adolphe“ blev senere genudgivet i 1946 og i 1949 i Karen Nyrop Christensens oversættelse. Brandes siger i forordet til 6. udgave af „Emigrantlitteraturen“ i 1923, at stoffet aldrig før var behandlet på dansk. Endog de store navne, hvortil han regner Constant, var aldrig nævnt i Danmark – men en oversættelse eksisterede altså.

At trække paralleller mellem en forfatters liv og værk kan være en betænkelig sag, men det forekommer oplagt, når man har læst Constants dagbøger fra 1804–05.⁶⁾ Det tragiske forhold mellem Adolphe og Ellénore afspejler på mange måder det langvarige og ofte pinagtige forhold mellem Constant og Mme de Staël (Anne Marie Germaine Necker). Ellénore ligner dog mere Constants anden hustru, den blide Charlotte Hardenberg og Anna Lindsey, én af hans mange elskerinder, end den begavede, men tyranniske og lunefulde Mme de Staël.

Ifølge Henning Fenger var George Sand én af de forfattere, der har betydet mest for Brandes, og han mener, at man i „Emigrantlitteraturen“ næsten overalt kan indsætte George Sand for den Mme de Staël, han kendte så flygtigt.⁷⁾ Når hertil kommer, at man i Brandes' gennem-

Benjamin Constant (1767–1830). Efter maleri af Hercule de Roche

gang af „Adolphe“ aner skyggebilledet af hans eget lidenskabelige forhold til Caroline David, der i 1871 var ved at ebbe ud, oplever man næsten de to hovedpersoner som russiske matrjosjka-dukker (hule trædukker indesluttet i hinanden).

Handlingen i „Adolphe“ er enkel, udenværkerne få. Alt foregår på det åndelige plan. Adolphe forsøger at bryde sin menneskelige isolation ved – uden virkelig at engagere sig – at indlede en forbindelse med Ellénore, som ender i en katastrofe med hendes død. Adolphe er med sin svaghed og utilstrækkelighed en antihelt, ligesom Ellénore er antiheltinde: hun har en „esprit ordinaire; mais ses idées étaient justes“. Hun har en „esprit juste, mais peu étendu“. Hendes udtalelser var enkle, men undertiden rammende. Hun talte adskillige sprog, sandt at sige ufuldkomment, men altid livligt, undertiden nydeligt. Hendes tanker syntes at trænge sig frem gennem forhindringer og at komme ud af kampen

som mere behagelige, naive og fornyede. Dette overser Brandes, eller rettere: dette springer han over. Den kvinde, han beskriver, har bevidsthed, ånd, lidenskab og vilje, aktiv karakter. Constant siger i sit forord til 3. udgave, at han har villet beskrive den smerte, som selv de hårde hjerter føler ved de lidelser, de påfører andre, og den illusion, som får dem til at tro sig mere letsindige eller fordærvede, end de er. Historien er således dybt moralsk, og den har efterladt ar i sjælen på mangan ung franskstuderende.

„Adolphe“ dukker jævnligt op i litteraturen, så sent som i 1982 også i romanen „Providence“ af den engelske forfatter Anita Brookner, specialisten i kummerlige kvindeskæbner. „Adolphe“ er det gennemgående tema: en kvindelig lektor, som ved sin isolation og sine uengældte følelser er beslægtet med både Adolphe og Ellénore, analyserer romanen sammen med sine – mere eller mindre – opmærksomme elever. Det samme ubehag, som mange kritikere siden Sainte-Beuve har følt ved „Adolphe“ gennem tiderne, spores også hos eleverne. Hun har valgt at gennemgå denne roman, fordi den „forbinder 1700-tallets klassicisme med romantisk melankoli“. Historien virker så stærkt på grund af „the juxtaposition of extremely dry language and extremely heated, almost uncontrollable sentiments“. Adolphes fremmedgørelse ved Ellénores død illustreres med den eneste naturbeskrivelse, der findes i romanen: det er en vinterdag med blegt solskin, der er stilhed, kun lyden af frosent græs, der brister under fødderne, ingen blade på træerne, ingen fugle. Men der er ingen løsning på Adolphes problemer. Constant er ikke eksistentielist, siger Anita Brookner – hans eneste udvej er en nådeløs fordømmelse af Adolphes handlinger med den fiktive udgiver som talerør (som i mange af tidens romaner skjuler forfatteren sin identitet: „Adolphe“ er en „anecdote trouvée“): jeg hader den forfængelighed, som analyserer sig selv i stedet for at angre.

Udgaver af Emigrantlitteraturen

Følgende den gode bibliotekariske tradition så vidt muligt at skåne Det kongelige Biblioteks førsteudgaver, men også lidt tvunget af nødvendigheden, da førsteudgaven fra 1872 ikke måtte udlånes, havde jeg lånt det første bind af „Hovedstrømninger“ i sjette gennemsete udgave fra 1923. Kort efter læste jeg Pil Dahlerups disputats⁸⁾ og siden Jørgen Knudsens bog om Brandes⁹⁾ og fandt hos begge et centralt citat fra „Emigrantlitteraturen“, som jeg ikke genkendte. Det drejede sig om citatet „Gid jeg kunde elske“ i Adolphe-gennemgangen. Endvidere (hos Pil Dah-

lerup) citatet „Alle hans Feil have de [kvinderne] faaet ham [Constant] til at begaae“. Det viste sig, at begge citater fandtes i førsteudgaven og stammede fra Sainte-Beuve.¹⁰⁾ Det var således ikke Brandes, der i det første citat „præcist ramte den karakteristik af det 20. århundredes socialkarakter, som Reimut Reiche har givet i *Seksualitet og klassekamp*“, og det andet citat var ikke en original iagttagelse, som Brandes havde gjort.¹¹⁾ Det svækker nødvendigvis citaternes betydning som illustration af Brandes' egen holdning, at de ikke udtrykker hans egne tanker og at han ikke finder det nødvendigt at medtage dem i omskrevet form, men helt udelader dem i de senere udgaver.

Det er almindelig kendt, at Brandes ændrede sine tekster fra udgave til udgave. Senest har Sven Møller Kristensen i en efterskrift til 1. bind af Brandes' udvalgte skrifter bemærket,¹²⁾ at Brandes i senere optryk og „Samlede Skrifter“ 1899 ff. har gjort en del korrektioner og indført forandringer af mange fremmedord, hvad der ikke altid letter forståelsen. En sammenligning af første (1872) og anden udgave (1877),¹³⁾ herefter betegnet som (1) og (2), viste, at her ikke blot var tale om nogle korrektioner, men om fundamentale indholdsmæssige ændringer. Meget var forsvundet, nyt var kommet til, og da Brandes yderligere havde flyttet om på afsnittene og endog enkelte sætninger, var det ikke så ligetil at sammenligne. Det var nødvendigt at undersøge siderne 91–132 i (1) og 131–176 i (2) og derefter finde ud af, hvad der var fælles for at konstatere ændringerne i Adolphe-afsnittet.

Ændringerne var langt større, end sidetallene lader formode, og de belyser Brandes' udvikling i en dramatisk periode af hans liv. Eksemplet viser, hvor væsentligt det er, at nationalbiblioteket bevarer alle udgaver af en forfatters værk, og også, hvor svært det kan være at vurdere ændringernes omfang fra udgave til udgave. Optryk efter stående sats skal efter loven om pligtaslevering ikke afleveres til Det kongelige Bibliotek, og da forlæggerne ikke altid skelner konsekvent mellem begreberne „oplag“ og „udgaver“, er bestemmelsen betænkelig fra et videnskabeligt synspunkt. „Emigrantlitteraturen“ kan være et særtilfælde. Det må erindres, hvordan dette værk blev til. Brandes havde kun tre uger til at forberede sine forelæsninger. Han begyndte forelæsningerne d. 3. nov. 1871 og afsluttede dem d. 16. dec., og 8. feb. 1872 udkom „Emigrantlitteraturen“. Han havde kun januar måned til at gøre manuskriptet klart.¹⁴⁾ Selv om Brandes efter den voldsomme reaktion på forelæsningerne i „Forklaring og Forsvar“ påstod overalt at være gået til kilderne og ikke at have omtalt et eneste værk, som han ikke atter og atter havde gennemlæst,¹⁵⁾ så fastslår Henning Fenger, at dette er en elskværdig

Georg Brandes på talerstolen. Efter maleri af Harald Slott Møller i Kgl. Bibl.

omskrivning af den kendsgerning, at Brandes næsten intet kendte til de behandlede digtere.¹⁶⁾ Hvis det er rigtigt, er det ikke så sært, at Brandes før andenudgaven benyttede lejligheden til at foretage grundigere studier og til at korrigere udtalelser, som var løbet ham i pennen, og som ikke kunne stå for en nærmere kritik.

I 3. udgave (1894) er der ingen indholdsmæssige ændringer af betydning, men antallet af fordanskninger og populariseringer er forbausende stort.¹⁷⁾ Har Brandes virkelig haft ambitioner om at blive en folkelig forfatter? Ifølge Hans Hertel lykkedes det ikke: „Det var dog ikke i bogform han blev folkets eje: de populære biografier gik gennemgående i større oplag (3–5.000), men selv centrale og omtalte værker som „Verdenskrigen“ (1916) og folkeudgaven af „Hovedstrømninger“ (1923–24) opnåede stadig kun et normalsalg på 1.000–1.500 eksemplarer, nogle endnu mindre, ligesom før århundredskiftet, og til det sidste vrissede han over sine få læsere og små indtægter ... Brandes' primære publikum var og blev de intellektuelle.“¹⁸⁾

De redigerede foredrag

En del af ændringerne i (2) gik ud på at fjerne førsteudgavens præg af mundtligt foredrag med naturlige overgange og give værket afhandlingens mere ordnede form. Således går Brandes i (1) dybt ind i emnet, før han (s. 109) går over til det biografiske afsnit om Constant, for så atter at vende tilbage til emnet (s. 117) med en Goethe-sammenligning og derefter med selve Adolphe-gennemgangen (s. 120). I (2) starter han efter en kort indledning med den biografiske del (s. 132) og begynder herefter med sin Adolphe-gennemgang (s. 150). Den samme fremgangsmåde kan iagttages i det følgende afsnit om Mme de Staël og andre steder i „Emigrantlitteraturen“. Af samme redaktionelle karakter er flytningen til note af det komiske Jules Janin-citat, hvor Balzac anklages for at have detroniseret ungdom og skønhed i den poetiske litteratur til fordel for „la femme de 30 ans“, der „fordum var et Territorium, der betragtedes som tabt for Passionen, men nutildags, takket være Opdagelsen af hine smilende Egne, hersker alene i Drama og Roman ... Hvem banker? raaber Dramaet med sin dybe Stemme. Hvem er der? skriger Romanen med sin fine Røst. Det er mig, svarer skælvende det 16. Aar med sine Perletænder, med sin Barm af Sne, med sine blide Linier, med sit friske Smil, med sit milde Blik ...“ – og mere af samme frygtelige skuffe (teksten er flyttet fra s. 106–108 til s. 163–165, note). „Barmen af Sne“ er fornuftigvis udskiftet med „hvide Barm“. Den skrigende roman

burde nok også have været udskiftet med den klagende roman! Brandes er ellers en fortræffelig oversætter – jeg er ikke enig med Julius Paludan, som efter eget udsagn gennemgår udgaverne „sine ira, men sikkerlig ikke sine studio“, i, at hans oversættelse f.eks. af Constants breve minder om en fransk version i en mellemskoleklasse¹⁹⁾ – men han skriver altid med kniven på struben. Finder han ikke en dansk ækvivalent til det franske, er han ikke bleg for at konstruere én, og meningen får han altid frem.

For Brandes repræsenterer den 30-årige kvinde i elskovsrollen den yderste grænse, og han nævner i (1) den 40-årige kvinde som sin „types“ karikaturform.

Lånene til Adolphe-gennemgangen

Som nævnt trak Brandes i rigt mål på Sainte-Beuve i det biografiske afsnit om Constant, omend han ikke ubetinget overtog dennes negative vurdering af ham. Til Adolphe-gennemgangen brugte han overhovedet ikke Sainte-Beuve, selv om han ikke kan have undgået at støde på dennes vurdering, der kommer til udtryk flere steder i de artikler, han brugte. Brødrene Brandes var ikke ukritiske over for Sainte-Beuve. Det ses f. eks. i et brev fra Edvard til Georg (ca. 15.03. 1879): „Jeg glemmer aldrig Sainte-Beuve, at han i Anledning af ‘Mme Bovary’ talte om ‘imagination Sadique’. Den største franske Kritiker overfor sin Ven, et Mesterværk, og en af hele Pøblen angrebet Bog – saa udannet og spidsborgerlig!“. Og Georg svarer (13.03. 1879 – brevudgavens datering kan ikke være korrekt. Enten har Brandes svaret senere, eller også har Edvard skrevet før 13.03. 1879): „Ogsaa paa mig har hin nævnte Dumhed af Ste-Beuve gjort et dybt Indtryk. Men den blev sagt om Salammbô ei om Mme Bovary“. ²⁰⁾ Brandes' gennemgang er i hovedsagen selvstændig, men han trak dog i nogle afsnit i (1) i stort omfang på et essay om „Adolphe“ af Gustave Planche, ²¹⁾ som udkom første gang i 1834 og senere blev brugt som introduktion til romanen. Det er den første længere kommentar af en førende fransk kritiker, og den er uforbeholdent positiv over for denne roman, som åbenbart var for romantisk i 1816 og ikke romantisk nok for romantikerne. Det er en parafrase over romanen, en fantasi over de to hovedpersoners følelser og oplevelser. Trods kritikerens indføling giver denne parafrase dog et falsk billede af „Adolphe“ og har et sentimentalt anstrøg, der harmonerer mere med andre af tidens romaner: „Généreuse et enthousiaste pour une fois, la plume du critique se laisse entraîner à déformer les faits en récrivant un Adolphe

qui n'est plus celui de Constant", siger Paul Delbouille.²²) Brandes' gennemgang ((1) s. 101, l. 9-102, l. 7 og s. 120, l. 19-124, l. 18) er en parafrase over parafrasen, om muligt endnu mere tårevædet og bastant. Af den sidste del er lange passager udgået i (2) og med disse de to henvisninger til Planche s. 101 og 121. Brandes har mest benyttet Planche som inspirationskilde, men en del formuleringer er direkte overført:

„Skjøndt han Intet har oplevet, er han allerede ude over Alt“ (s. 101, l. 10-11).

„il a rêvé ... bien des gloires qu'il dédaigne aujourd'hui comme s'il les avait usées“ (s. 264) – udgået i (2).

„han har levet nogle Aarhundreder i sin Tanke“ (s. 101, l. 14-15).

„il a vécu des siècles dans sa mémoire“ (s. 264).

„han har attraaet alt muligt, men han har Intet villet“ (s. 101, l. 15-16).

„il a tout désiré sans rien vouloir“ (s. 266).

Brandes' dom over Adolphe er mere unuanceret end kildens: hos Planche består Adolphes forfængelighed i en ungdommelig foragt for virkeligheden, der ikke står mål med hans drømme (s. 264), medens hos Brandes forfængeligheden „overalt er det Materiale, hvormed de Evne- og Viljeløse forgjæves søger at stoppe Hullerne i deres Villie eller deres Talent“ (s. 101, l. 19-20).

„han attraaer ikke en skjult eller fredet Lykke; han trænger til at foretage en Erobring ... fremkalde Opsigt og Misundelse gennem en iøinefaldende Triumph og Skandale“ (s. 101, l. 26-102, l. 3).

„ce qu'il faut au coeur d'Adolphe, ce n'est pas un amour mystérieux et timide ... ce qu'il souhaite ... c'est une lutte publique, un triomphe éclatant, un amour qui puisse lui tenir lieu de gloire“ (s. 271).

Også her har kilden fået en drejning, der ikke passer på Adolphe.

„Kjærlighedens Lykke bliver for ham det, endelig engang at føle sin Villie, idet han bøier en anden Villie ind under sin“ (s. 102, l. 4-7).

„il aspire à vouloir, à dominer, à parler pour être compris, à conduire pour être suivi, à aimer pour mettre à l'ombre de sa puissance une volonté moins forte que la sienne“ (s. 265).

„Eleonore har givet Afkald paa alle det fredede og betryggede Livs Goder og Glæder. Af fornem Herkomst og født i Rigdom har hun forladt Familie og Hjem“ (s. 120, l. 19-22).

„elle a renoncé volontairement à tous les avantages de la fortune et de la naissance; elle a déserté sa famille et son pays“ (s. 266).

„Hun har isoleret sig fuldstændig, for ubetinget at kunne ofre sig for ham“ (s. 120, l. 24-26).

„elle s'est isolé du monde entier, pour assurer le bonheur de celui qu'elle a préféré“ (s. 266) – let ændret i (2).

„Hun har snart seet sig udpeget som en Gjenstand for Haan og Foragt ... den ene Kvinde har vist hende til den anden med Fingren“ (s. 120, l. 28-121, l. 3).

„la société qui la désignait du doigt aux railleries et au dédain“ (s. 266-267) – udgået i (2).

„Det ene Hus efter det andet har lukket sig for hende“ (s. 121, l. 6-7).

„je verrai se fermer devant moi les portes d'une maison“ (s. 268) – udgået i (2).

„hun, som een Gang for alle har sat sit Liv paa et eneste Kort“ (s. 121, l. 12-13).

„elle avait joué hardiment sa vie entière sur un coup de dé“ (s. 266) – udgået i (2).

Medens Ellénore hos Planche kan søge råd hos gud, har hun ikke sådanne muligheder hos Brandes:

„Har jeg feilet ved saaledes at binde mig til denne Mand, saa vil jeg hæve mig og bøde paa Feilen ved den strengeste Troskab“ (s. 121, l. 15-18).

„si j'ai follement engagé mon avenir, c'est à Dieu seul qu'il appartient de me relever de mon serment en m'infligeant l'abandon; si la malédiction paternelle ma dégradée, me rehabilitera-je par l'infidélité?“ (s. 267) – udgået i (2).

„Rødmen stiger op i mit Ansigt, jeg vil ikke ... slaae mine Øine ned“ (s. 121, l. 23-25).

„ma paupière ne s'abaissera pas ... je sentirai la rougeur monter à mon front“ (s. 267) – udgået i (2).

„Lad mig undvære ... deres Fester“ (s. 121, l. 25-26).

„ce monde entier qui me conviait à ses fêtes, et que j'ai quitté“ (s. 267) – udgået i (2)).

„Da er det, at den første Tvivl om hans Bestandighed griber hende“ (s. 122, l. 7-9).

„Mais un jour ... elle a douté de la reconnaissance ...“ (s. 269).

„Hvis hun ikke, endnu ung, skal synke ældet og rynket i Graven, maa hun gjenvinde Livet ved at gjenvinde sin Tro paa Kjærlighedens Almagt“ (s. 122, l. 22-25).

„Elle était jeune ... et voici qu'elle a vieilli en un jour ... et que les rides anguleuses ont inscrit sur son front sa plainte et sa douleur ... elle n'a plus qu'à s'endormir du sommeil éternel, si elle ne se réveille pas pour un nouvel amour“ (s. 269-270) – udgået i (2).

„hans Forfængelighed og hendes Fortvivlelse ... griber ind i hinanden som to Hjul i samme Uhrværk“ (s. 123, l. 9-10).

„le découragement et la vanité se rapprochent et s'apprivoisent“ (s. 271).

Brandes' billede af lidenskaben som en jublende symfoni (s. 123, l. 15), der ved sit erotiske anstrøg provokerede samtiden så stærkt, kan være inspireret af kildens sammenligning mellem „Adolphe“ og en symfoni, som man hører flere gange for at forstå den: først gribes man af den yndefulde andante eller den højtidelige adagio. Anden gang hører man oboen i rondo, senere hører man en elegant og enkel melodi, hver gang gør man nye opdagelser (s. 262).

Forestillingen om de litteraturhistoriske typer (s. 91, l. 1-2) genfindes også hos Planche:

„il y a dans le roman de Benjamin Constant que deux personnages; mais tous deux... sont représentés par leur côté général et typique ... ils résument en eux plusieurs milliers de personnages pareils“. (s. 263).

„tilbageskuende Jalousi“ (s. 123, l. 21).

„une jalousie acharnée contre le passé“ (s. 272).

„disse to Naturer, saa uensartede og saa lidet forstaaende hinanden“ (s. 124, l. 8-9).

„ces deux coeurs, si différens et si mal connus l'un de l'autre“ (s. 273) – udgået i (2).

Man kan undre sig over, at Brandes i den grad har ladet sig rive med af Planche. Hans evige travlhed forklarer en del, men spørgsmålet er vel nok, om Planche's romantisering af lidelsen ikke har appelleret mere til ham end Constants kølige analyse af den menneskelige ufuldkommenhed og dermed forbundne lidelse.

Brandes' vurdering målt med udenlandske alen

For Brandes er kampen mod samfundet det egentlige livsprincip i „Adolphe“. Han siger dette i (1) og fastholder det i (2) og udbygger yderligere sin påstand: „I 'Werther' stille ydre og derved også indre Hindringer sig i Veien for Foreningen af et sammenhørende Par. I 'Adolphe' tvinge ydre og derigjennem ogsaa indre Hindringer to Væsen-ner, der ere forenede, fra hinanden. 'Werther' fremstiller Samfundets og allerede indgaaede sociale Forpligtelsers Magt til at forhindre en erotisk Forening. 'Adolphe' skildrer Samfundets og Samfundsopinionens Magt til at opløse individuelle Forpligtelser og splitte en allerede indgaaet erotisk Forening. Begge Bøger i Forening give et dobbeltsidigt Billede af Samfundspavens Magt til at binde og løse“ ((2), s. 150-151). „Samfundet, som igjennem den Opinion, det danner, hævder den Tilstand, det har oprettet, arbejder ved de sletteste Midler paa at tilintetgjøre Betingelserne for Troskab i enhver af det ikke legitimeret Forbindelse, selv om denne er fuldt saa ædel, fuldt saa uegennyttig, og baaret af fuldt så adelige Naturer, som nogen af de Forbindelser, Samfundet paa alle Maader omgjærder og støtter“ (s. 155-156). „Adolphe er for svag og umandig til, selv om han elskede dybt, at kunne bevare denne Følelse uskadt, ifald den møder enstemmig Misbilligelse hos Omverdenen“ (s. 159). Allerede ved „Emigrantlitteraturens“ udgivelse blev Brandes anklaget for at være tendentiøs, og det er vel ikke helt urimeligt i betragtning af, at han selv senere erklærede, at værkets anlæg var politisk, ikke litterært (forord til 6. udgave 1923). Paludan²³⁾ og Harald Nielsen²⁴⁾ – sidstnævnte i en ætsende satire – imødegår da også Brandes' syn

på Adolphe med det ræsonnement, at det er Adolphes egen lede ved det usande og uharmoniske forhold til en meget ældre kvinde langt mere end samfundets modstand, der umuliggør dette forholds fortsættelse. En senere tids vurdering har ikke ændret meget på dette synspunkt, men lægger også vægten på den eksistentielle problematik og konkluderer, at Brandes' gennemgang af „Adolphe“ i det hele repræsenterer en proportionsforskydning i retning af en overdimensionering af det store individs kamp mod samfundet.²⁵⁾

Paul Delboulle har i sin store afhandling om „Adolphe“ (Genèse) grundigt behandlet Brandes' Adolphe-gennemgang, som ifølge ham er den første, der har set lyset uden for Frankrig, og som har inspireret mange senere kritikere, selv om sammenstillingen af Goethes Werther, Senancours Obermann, Châteaubriands René og Adolphe ikke er ny: „Pourtant, dans une texte qui date de 1844, A. Vinet écrivait déjà: 'René, dit-on, a plusieurs frères dans le monde des créations littéraires. Werther est son aîné, Obermann et Adolphe ses cadets. Ils sont tous, je le crois, de la même famille'“.²⁶⁾ Delboulle, som har studeret Fengers på fransk udgivne værk om Brandes og Frankrig,²⁷⁾ finder åbenbart, at denne lægger for stor vægt på lånene og noterer, at han finder adskilligt, der hverken skyldes Planche eller Sainte-Beuve.²⁸⁾ Retfærdigvis må siges, at Fenger i sin disputats fremhæver, at Brandes selvstændigt gennemgår „Adolphe“. Delboulle nævner adskillige andre forfattere, der som Brandes inddrager samfundsaspektet: Louis Betz, Jean Hytier, Philippe Garcin, Martin Furnell, Lothar Knapp og C.J. Greshoff.²⁹⁾ Delboulle går ikke i rette hermed, men mener selv, at „Adolphe“ er „le drame intime et quotidien du couple dans sa désunion, de l'être enfermé, en face de l'être, dans le cercle de sentiments contradictoires“.³⁰⁾

Om man nu følger Kurt Kloockes³¹⁾ anvisninger og forsøger at betragte Constants hele værk: politisk, religiøs, filosofisk, æstetisk og litterært under ét, er det dog muligt, at alle kritikere, inklusive Brandes, hvis litterære intuition ikke skal undervurderes, kan have mere eller mindre ret. „Adolphe“ er det intime og daglige drama om opløsningen af et parforhold, om to mennesker, der er fastlåst i selvmodsigende følelser, men også et drama om samfundets undergravende virkning på menneskets karakter. Dette gælder især, hvis man i stedet for samfund anvender det mere moderne ord miljø. Ser man på selve værket „Adolphe“, finder man der ikke nogen morale – Constant følger sine egne principper, at kunsten skal eksistere for kunstens skyld og ikke tjene et formål, men kunsten opnår det formål, den ikke har. Alligevel trænger hans synspunkter frem mange steder:

Kap. I: „for middelmådigheden sættes moral og konveniens på samme formel“ (Brandes har det med i (2), s. 156), Ellénore havde ikke føjet sig efter „les convenances factices, mais nécessaires“.

Kap. II: „min fader iagttog nøje den ydre konveniens – det var hans princip, at en ung mand ikke skulle engagere sig i en person, der ikke var hans lige i formue, fødsel og ydre fordele“.

Kap. III: „det er ikke naturen eller sanserne, der korrupperer, det er den beregning, samfundet vænner os til“.

Kap. VI: „samfundets love er stærkere end menneskers vilje, de stærkeste følelser knuses af de skæbnesvangre omstændigheder“.

Kap. VII: „ak, om himlen havde skænket mig en kvinde, som den sociale konveniens havde tilladt mig at kendes ved“.

I brevet til udgiveren udtrykkes en morale: „ulykkelig er den kvinde, som stoler på en følelse ... mod hvilken samfundet, når det ikke er tvunget til at betragte den som legitim, bevæbner sig“.³²⁾

I Constants grundholdning til tilværelsen er der elementer fra tysk æstetik, men hans opfattelse af menneskets betingelser i det revolutionære massesamfund er helt moderne og dybt tragisk. Kernen i den menneskelige tragedie (især franskmændenes) er ønsket om at gøre indtryk („faire effet“), menneskets tendens til at skrive, tale og handle for „de andre“. Han vender stadig tilbage til dette og fører sit syn til den yderste konsekvens i „Principes de politique“ (1815), hvor han beskriver den fremmedgørelse, der opstår, når meninger, veltalenhed, følelser er midler, og mennesket forvandles til et redskab for sin egen forfængelighed. Ved at leve i et samfund perverteres mennesket i sit inderste væsen – kløften mellem at synes og at være er nøglen til det moderne menneskes kompleksitet. I „Adolphe“ er det ifølge William W. Holdheim „samfundet, der knuser Ellénore, ikke blot ved den offentlige menings pres, men mere effektivt ved ødelæggelsen af hendes elskers natur, som er forrevet, kompliceret, fragmentarisk. Adolphe er ikke i stand til at føle sand begejstring“.³³⁾ Efter denne fortolkning får „Adolphe“ langt dybere og også mere frygtelige perspektiver: det er ikke blot en tragisk roman om opløsningen af et kærlighedsforhold, som kunne kalde tårerne frem i de franske saloner, men et eksistentielistisk dokument om det fremmedgjorte menneskes livsbetingelser. Heraf måske det ubehag, som mange kritikere har følt ved romanen. Brandes rammer således ikke meget ved siden af. Han er nært beslægtet med Constant i dennes mistillid til det etablerede samfund og kompromisløse kamp for at skabe den størst mulige frihed for mennesket i forhold til det.

Den nye kvindetype

Pil Dahlerup stiller spørgsmålet, hvad der er sket fra 1871 til 1883, siden Brandes her selv sætter grænser for den kvindelighed, han med „Emigrantlitteraturen“ agiterede for at frisætte, og mener ikke at kunne påvise en teoretisk indflydelse i lighed med Stuart Mill-indflydelsen i 1869, men peger på en personlig oplevelse (efter 1877), der kan have rystet Brandes i hans kvindeopfattelse på samme måde, som han i 1860'ernes slutning blev rystet gennem kærlighedsforholdet til Caroline David.³⁴⁾ Der er imidlertid allerede i 1877 små tegn på, at hans kvindeopfattelse har været ændret tidligere, eller måske – kunne man have en mistanke om – aldrig har været ændret, hverken af Stuart Mill eller personlige oplevelser. Brandes udsendte i 1869 sin oversættelse af Mill's „Kvindernes underkuelse“ med et begejstret forord, et forord, som han i 1885-udgaven til kvindesagens historieskriveres harme og skuffelse ændrede fuldstændig. Brandes' interesse for kvindesagen var kortvarig, som bemærket af Fenger,³⁵⁾ og kan dateres til den periode, hvor han forsøgte at hjælpe Caroline David ud af et uværdigt ægteskab. I flere breve rådspørger han sin nære ven, juristen Emil Petersen, om mulighederne for separation og skilsmisse.³⁶⁾

Brandes beskriver i både (1) og (2) den nye kvindetype, i hvilken „alt er Bevidsthed, Aand, Lidenskab og Villie, activ Karakter“. Denne type, som repræsenteres af Ellénore, står i modsætning til Goethes kvinder, hvis væsens kerne er „Inderlighed, Gemyt, Natur“ ((1), s. 120 – (2), s. 169). Der er i beskrivelsen af Ellénore en del indholdsmæssige ændringer i (2). Ellénore er nu „med Flid tegnet saaledes, at Adolphes Kjærlighed til hende, hvor stærk den end er, engang maa vige for Forholdene og Samfundet. For det første er Adolphe ikke den første Mand, hun har elsket, og Samfundets Opinion har allerede mærket hende, før hun lærer ham at kjende; hun er ikke hans jævnlige i Samfundsstilling, skjøndt nok i Stand. For det Andet er hun betydeligt ældre end han ... For det Tredie har hun en lidenskabelig, energisk, usurpatorisk Karakter, der kun da vilde kunne smelte sammen med hans, hvis Samfundet medvirkede til Sammensmeltningen“ (s. 160). Denne holdningsændring kan have en sammenhæng med hans afkølede følelser for Caroline David og måske også med en spirende erkendelse af det problematiske i ægteskabet med Gerda (Henriette Strodtmann, hvis fornavn Brandes tog sig den frihed at ændre), som han netop havde indgået på dette tidspunkt. Med sin karakteristisk fortegner Brandes billedet af Ellénore. Især undrer man sig over betegnelsen „usurpatorisk“, i 3. udgave oversat med „magtelsken-

de“. Når man sammenholder denne karakteristik med et brevcitat, som er gengivet i Jørgen Knudsens biografi, hvor forholdet mellem de to nygifte omtales, ligner det en tanke: „Fra 1. dec. 1875 er der et ildevarslende profetisk glimt: han har læst en fortælling af Bjørnson, hvor kærligheden mellem en ung officer og hans stolte elskede kølnes efter forlovelsen, da hun pludselig forlanger, at han aflægger regnskab for hvert skridt han tager. 'Jeg føler, engel, at dette er den *eneste* fare, der nogensinde kan true vor kærlighed“³⁷) Brandes har dog tydeligvis genlæst „Adolphe“, som han i (2) citerer flere passager fra, og han kan have fået øje på den voldsomhed i hendes karakter, som han tidligere har oversat: hun er en „bel orage“. Et flot afsnit i (1) om „Revolutionens Lovbog, hvis første Paragraph lyder: Alle Franskmænd ere lige for Loven, men som rent glemmer de franske Kvinder“, er udgået. Andre små ændringer kan observeres, men disse kan i nogen grad skyldes den generelle udryddelse af superlativer i (2): George Sand, som „for sig alene stræbte at føre den samme Frihedskamp for Kvindens Vedkommende, som Revolutionen af 89 havde givet Stødet til“, har nu „næsten ganske alene“ ført frihedskampen. Emile de Girardin, „en af de mest begavede og aandfulde Kvinder, der har levet“ ((1), s. 108), er nu kun „fin og aandfuld“ ((2), s. 165). Mme de Staël er ikke mere „Aarhundredets mægtigste Kvindeskikkelse“ ((1), s. 125), men „den mægtigste Kvindeskikkelse i Datiden“ ((2), s. 166), og et afsnit om „denne store og sjeldne Kvinde, hvis personlige Livskamp var en Kamp med selve Datidens Verdensbehersker, og hvem Napoleon med smaaligt Had og uædel Frygt forfulgte, forviste, censorerede og underkastede alle de Plager, for hvilke et brutalt Despoti kan udsætte det geniale Individ“ ((1), s. 125–126), er udgået i (2).

Modsat er Brandes' syn på „Adolphe“ blevet mildere, hvilket dog nok mest hænger sammen med hans ændrede syn på Constant, men også er en konsekvens af hans ændrede syn på Ellénore. Brandes har indset, at bemærkningen om „Den Slægt af unge Mænd, som tager til Mundheld: Lad Oldingene elske! Vi Unge, som roe på Ærgjerrighedens Galeier, har ikke Tid, ikke Lyst, ikke Sindsro dertil“ ((1), s. 96) mildest talt er malplaceret i tilfældet Adolphe, og han har barmhjertigt fjernet den. Han indfører et afsnit fra romanen om Adolphes forudsætninger og hans ophold ved et hof præget af middelmådighed og bornethed, som tjener til bedre forståelse af om ikke undskyldning for helten ((2), s. 156–158). I detaljerne mærker man en større sympati hos Brandes i beskrivelsen af Constant som barn: medens han i (1) havde „Gratie uden Varme, en Forstand, der smigrer, er født gammel og har en mærk-

Den, der i Litteraturens Historie bevæger sig fra en Variation af et vist Tidsums Type til en anden, bærer sig ad som Naturforskeren, der følger en og samme Grundforms Omdannelse, f. Ex. Armens til Been, til Vinge, til Pote, til Luf gennem forskellige Arter i Zoologien. Den næste Variation af Grundtypen, paa hvilken jeg vil gjøre Dem opmærksom, er Benjamin Constants «Adolphe». Adolphe er mindre glimrende end René, mindre resigneret end Obermann, men han fremstiller den samme urolige, ubesluttete Slægt. Ogsaa han er i Familie med Werther, men han er Barn af Skuffelsens Tidsalder ligesom René.

«Adolphe» tilhører som René og Obermann Emigrantlitteraturen. Alle disse Bøger, der arve Rousseau paa Følelsessiden, staae i den skarpeste Modsetning til Regimentet i Frankrig; hvad der i Paris regjerer, det er Tallet og Sabelen; i Litteraturen den klassiske Odestil og den exacte Videnskabelighed. Her er det Følelser, Dromme, Sværmerier og Reflexioner.

«Adolphe» tilhører fremdeles til en vis Grad Reactionslitteraturen. Der er mangel paa Parallell at drage mellem Chateaubriand og Constant. Hin er blændende og denne sleben; men der er mange Analogier. Constants Bog om Religionernes Aandsvarer, om end ganske anderledes frindset og op-

Den, der i Litteraturens Historie bevæger sig fra en Variation af et vist Tidsums Type til en anden, bærer sig tilnærmelsesvis ad som Naturforskeren, der forfølger en og samme Grundforms Omdannelse f. Ex. Armens til Been, til Pote, til Vinge, til Luf igjennem forskellige Arter i Zoologien. Den næste Variation af Grundtypen, der forekommer mig værd at studere, er Benjamin Constant's Adolphe, Helten i den berømte politiske Forfatters eneste poetiske Værk. Adolphe er mindre glimrende end René, mindre resigneret end Obermann, men han fremstiller den samme urolige og utilfredse Slægt. Ogsaa han er i Familie med Werther, men han er Barn af Skuffelsens Tidsalder ligesom René. Adolphe udkom først efter Keiserdømmets Fald, men den blev skrevet eller i ethvert Tilfælde anlagt i Aarhundredets allerførste Aar. Bogen staaer, ligesom hine andre Bøger, der ere i Slægt med Rousseau paa Følelsessiden og have taget Arv efter ham, i den skarpeste Modsetning til Regimentet i Frankrig. Hvad der i Paris regjerede, det var Tallet og Sabelen, i Litteraturen den klassiske Odestil og den exacte Videnskabelighed; her er det Følelser og Reflexioner over et Følelsesliv.

Man vil efter at have læst disse Brudstykker ikke undre sig over, at hin Bog om «Religionen»,

værdig Blanding af Sensibilitet og Egoisme i Charakteren“, forbavses man i (2) over „denne Ynde og Finhed, der kun har et svagt Skjær af barnligt Naivitet, en skjemtende Selvironi, en stormfuldt pulserende Modtagelighed for Indtryk“ (s. 111 / s. 134-135).

Brandes yder nu med støtte hos Loeve-Veimars Constant fuld retfærdighed: han omtaler Constants „mesterlige Brochurer om Pressefrihed og Ministeransvarlighed“ og vil ikke dømme Constant som politiker: „Det er bekjendt, hvorledes den 47aarige Mands blinde Forlibelse i Mme de Récamier bragte ham til at optræde med en Voldsomhed imod Napoleon lige efter dennes Tilbagekomst fra Elba, der gav hans Ud nævnelse til Statsraad under de 100 Dage og hans Tilslutning til Keiserens constitutionelle Forsøg Charakter af et Forræderi. Man maa dog ikke dømme Constant som Politiker efter denne hæslige Episode. Under hele Restaurationsperioden, ja endog under de første Aar af Julikongedømmet var han, som ikke mindre bekjendt, den haardnakkede og i høieste Grad veltalende Fører for den liberale parlamentariske Opposition“ ((2), s. 146). Herved pådrager han sig Julius Paludans kritik for at bedømme „denne Frankrigs vistnok foragteligste offentlige Figur i Aarhundredets Begyndelse“ alt for mildt,³⁸⁾ men kommer i overensstemmelse med en ny tids vurdering: „Intet er lettere end at fremstille Constant som en desillusioneret skeptiker, men uheldigvis for hans kritikere kan man ikke komme uden om hans utrættelige og modige virksomhed. Han har ved alle lejligheder bekæmpet uretfærdighed, alle angreb på den frie tanke, religiøs intolerance, racisme, slaveri, alle undertrykkelsens former“.³⁹⁾

Donjuanisme eller dualisme

Af de karaktertræk, som Sainte-Beuve tillægger Benjamin Constant, er især to interessante, dels fordi Brandes kommer ind på dem i sin analyse, dels fordi to danske kritikere – Pil Dahlerup og Henning Fenger – har fundet lignende træk hos Brandes selv. Det ene er den netop beskrevne manglende evne til at nære en sand følelse, det andet er dualisme. Det første kommer klarest til udtryk i det citat fra Sainte-Beuve, som Brandes udelader i (2), og som var baggrunden for denne undersøgelse: „Ligesom Hovedindtrykket af Adolphe er det Hjertesuk: 'Gid jeg kunde elske!', saaledes er Indtrykket af Bogen om Religionerne det: 'Gid jeg kunde tro!'“ ((1), s. 113) / „Ainsi tout ce livre de la Religion laisse lire à chaque page ce mot: Je voudrais croire, comme le petit livre d'Adolphe se résume en cet autre mot: Je voudrais aimer“.⁴⁰⁾ Brandes oversætter her til fyndigt dansk „gid jeg kunne elske – gid jeg kunne tro“, og netop

her kunne man måske foretrække en mere bogstavelig oversættelse med mere vægt på ønsket end den manglende evne : „jeg ville gerne ...“. Brandes lægger vægt på citatet, som også (især?) skal illustrere Constants vaklende tro – det er typografisk fremhævet i den trykte udgave, og alligevel udgår det. Brandes' syn på Constant er blevet mere nuanceret i (2): „Han er ikke af Naturen mere troløs end andre Mænd. Han vil kunne elske mere ømt, handle mere opofrende end mangel Anden. Men for at han nu skulle kunne elske med Troskab, maatte mange Betingelser være anderledes. Han er for ung til ikke overfor en Kvinde at føle mere Nysgerrighed og Eventyrlyst end Elskov, han er for svag og umandig til, selv om han elskede dybt, at kunne bevare denne Følelse uskadt, ifald den møder enstemmig Misbilligelse hos Omverdenen, og fremfor Alt er han trods al sin Forskjellighed fra sin Fader altfor meget hans Søn til uden Selvfordobling eller Selvironi at kunne sætte hele sit Væsen paa eet Kort. Han er forskjellig fra og lig med Faderen, som det begyndende 19de Aarhundrede var det 18des Modstander og Barn“ ((2), s. 159–160).

Kodeordet er „selvfordobling“, som må forstås som dobbelthed, noget som Brandes alle dage var optaget af. Indtrykket forstærkes af, at Brandes bevarer to andre citater fra Sainte-Beuve med samme pointe: „... Evnen til at adskille sig fra sig selv, fordoble og raillere sig“ ((1), s. 111) / „... se dédoublet ainsi et avoir une moitié de soi-même qui se moque de l'autre“.⁴¹⁾ Dette bliver i (2) til „... Evnen til at halvere, fordoble og spotte sig“ (s. 135). Ordbog over det danske sprog (ODS) har et andet citat fra Adolphe-afsnittet, hvor Brandes anvender ordet fordoblet = potenseret ((1), s. 124), men ikke denne betydning af ordet. Det andet citat fra Sainte-Beuve, som i (1) gengives i sin helhed, bevares kun delvis i (2): „Constant pleiede at sige, at han mente, at ingen Sandhed var fuldstændig saalænge man ikke tog dens Modsætning op i den. Det lykkedes ham altfor stadigt, derfor var han trods alle sine ædle Drivfjædre og sine høihjertede Opsving dybest inde en Ruin. Han har den sørgelige Ære at frembyde den mest fuldstændige Type paa denne Art contradictoriske Naturer: han er paa een Gang oprigtig og løgnagtig, veltalende og tør, varm og udslukt, romantisk og antipoetisk, ikke til at gribe“ (s. 116) / „il avait coutume de dire, et par malheur aussi de croire, qu'une vérité n'est complète que quand on y a fait entrer le contraire. Il y réussit constamment; de là, malgré de nobles essors et de secousses généreuses, une ruine intime et profonde. Il a le triste honneur d'offrir le type le plus accompli de ce genre de nature contradictoire, à la fois sincère et mensongère, éloquente et aride, chaleureuse et terne, romanesque et antipoétique, insaisissable vraiment“. ⁴²⁾

Denne karakteristik havde fået Brandes til at tænke på Søren Kierkegaard, og han tilføjede i (1): „Læs nu ‘Adolphe’ og Aphorismene i ‘Enten-Eller!’“ Han udelader i (2) sin strøtanke og fordømmelsen af Constant og udbygger citatet: „Constant var en stor Dialektiker, han pleiede at sige, at ingen Sandhed var fuldstændig, saalænge man ikke tog dens Modsætning op i den. Det lykkedes ham altfor godt. Han forvandt aldrig det Stempel, som den Tidsalder, i hvilken hans tidlige Ungdom falder, satte paa ham. Den samme Dobbeltthed, der findes hos hele denne Slægt, men som hos andre Medlemmer af den er en Bi-Egenskab, har givet hans Væsen dets gennemgribende og originale, men uharmoniske Charakter“ ((2), s. 147).

Også Kloocke har beskæftiget sig med den for Adolphe / Constant karakteristiske „dédoublement“ og trukket en parallel til „Enten-El-ler“, ⁴³⁾ og en fransk Kierkegaard-forsker har fundet lighedspunkter mellem „Adolphe“ og „Gjentagelsen“: tilstedeværelsen af et observerende, ræsonnerende alter ego. Han er ikke i tvivl om, at Kierkegaard har tænkt på Constant, da han kaldte sin hovedperson Constantin Constantius. ⁴⁴⁾

Halvhed, dobbeltthed er tidens og dermed Constants problem ifølge Brandes. Det er ikke Don Juan'en Constant, der interesserer Brandes, men dualisten. Det ses også i det tilføjede afsnit i (2) om Constants forhold til religionen, som Brandes i 1877 har studeret nærmere, idet han ifølge Universitetsbibliotekets låneprotokol d. 7. juli har lånt Constants religionshistoriske værk: „det har endnu kun en historisk Interesse ved den for Perioden, da det blev udført, typiske Usikkerhed og Halvhed“ (s. 141).

Hvilke fælles træk kan der være hos en fransk revolutionspolitiker og en dansk litteraturkritiker fra en langt senere epoke? Der er fælles træk i deres liv: begge var kontroversielle skikkelser i forhold til samtiden, for begge var friheden et evangelium, omend Constant kæmpede imod en mere elementær og langt hårdere undertrykkelse end Brandes. Det var nok så farligt at kalde Napoleon en Attila og en Djengis-Khan som at ærgre danskerne og forsøge at trække dem ud af dødvandet. Jørgen Knudsen beskriver tilstanden i Brandes' samtid med et billede af Det kgl. Teater, der byggedes 1872-74: „så megen arkitektonisk rådvildhed, bagudsøgen, arrogance og pompøs selvgælde. Kast også et særligt blik på de to i lænestole anbragte repræsentanter for dansk kultur, den ene hoven, den anden med stok og adspredt smil, begge fjerne, gamle og trætte, mageligt og tilfreds hvilende sig efter forlængst overståede bedrifter“. ⁴⁵⁾ Begge blev kaldt kosmopolitter, og begge blev beskyldt for at

være „fremmede“, Brandes fordi han var jøde, Constant fordi han ikke var fransk og var påvirket af tysk filosofi og æstetik. Karaktermæssigt er begge blevet beskrevet som dualister efter den i denne sammenhæng anvendte definition. Adolphe / Constant er splittet, og Brandes bemærker det i sin analyse. Constant beskriver oven i købet sig selv som dualist i sin dagbog: „J'ai des qualités excellentes, de la fierté, de la générosité, du dévouement: mais je ne suis pas tout à fait une être réelle. Il y a en moi deux personnes, dont une, observatrice de l'autre, et sachant bien que ses mouvements convulsifs doivent passer“.⁴⁶⁾ Brandes skriver i et brev til moderen, at ingen jammer er større end selvbetragtningen. Man fordobler ved den sig selv som tilskuer (samme udtryk som i Adolphe-gennemgangen) og har snart den rædsomme følelse som cellefængslernes beboere har, når de ser hen til den lille glasglug i døren og ser opsynsmandens øjne fæstet på den.⁴⁷⁾ Fenger mener, at denne følelse har pint og plaget Brandes mere end noget andet. Derfor kommer man i forlegenhed, hvis man vil spærre hans personlighed inde i for faste rammer. Der er noget uhelbredeligt splittet over den. Dette forklarer ikke blot de mange spring og tilsyneladende brud i hans åndelige udvikling, det forklarer også, hvorfor han blev den store bekæmper af al dualisme i livssynet.⁴⁸⁾ Han siger videre, at man først forstår Brandes, når man har opdaget, hvor ofte han må døve sin indre stemme: han var en dualist, der partout ville optræde som modstander af al dualisme, en romantiker, der gjorde det til sit kald at indføre realismen (jfr. Constant, der beskrives som en overgangsskikkelse mellem klassiken og romantikken), en liberal, der forguede de aristokratiske overmennesker, diktatortyperne, en idealist, der bekendte sig til den moderne positivistiske videnskab.⁴⁹⁾

Og nu kvinderne. Begge var Don Juan'er i den betydning, at de havde forhold til mange kvinder. Skønt Constant var en elendig Don Juan, der ikke kunne skille sig af med dem igen. Var de også begge ofre for en neurotisk donjuanisme og narcissisme? Sådanne teorier er i nyeste tid fremsat af en dansk litteraturkritiker om Brandes og af en fransk kritiker om Constant.

Neurose eller personlighed og stil?

Da Pil Dahlerup i 1983 disputerede for doktorgraden, var tilstrømningen takket være medierne formentlig større end til Brandes' forelæsninger i 1871, omend jordskælvseffekten var mindre. Køen snoede sig rundt på Frue Plads, og en bombe på pladsen kunne have givet kvinde-

forskningen i Danmark et grundskud. Dette skyldtes ikke mindst, at Brandes' forhold til kvindelitteraturen indgik i emnet. „Hvad der gør Brandes' frie kærlighed yderligere kompliceret, er, at det er en særlig frihed, donjuanismen, der præger både hans privatliv, hans offentligt udtrykte kærlighedssyn, og hans litteraturkritik. Han var en Don Juan i den populære opfattelse af ordet: en mand, der har en masse kærlighedsforhold til kvinder“,⁵⁰⁾ en Cherubin, som Brandes siger om Constant efter Sainte-Beuve. Pil Dahlerup mener yderligere, det også er muligt at forstå Brandes' donjuanisme som en neurotisk seksualpraksis, således beskrevet af Niels Barfoed: „ambivalensen over for det kvindelige, der på éngang tvangsmæssigt opsøges i et forgæves forsøg på at genoprette den oprindelige forening med moderen eller rettere med det tabte modersammensmeltede del-jeg, og fornægtes, fordi det samtidig er kilden til frustration og destruktionsangst. Deraf flugttilskyndelsen i donjuanismen, ustadigheden og dens sadistiske træk, deraf det narcissistiske behov for omnipotent og uafhængigt at beherske – og straffe – kvinden som den uomgængelige, forvirrende dobbeltanledning til lyst og smerte“.⁵¹⁾ Det må bemærkes, at Barfoeds hovederinde var et andet, opgøret med faderretten.⁵²⁾ Barfoeds disputats efterlader et indtryk af Don Juan som et menneske, der er „more sinned against than sinning“. Don Juan er opfundet af loven for at blive knust af denne. Hans opgave her på jorden er at blive manet i den. Pil Dahlerup har ikke svært ved at få øje på moderbindingen hos Brandes. Det er interessant, at Constant, som aldrig havde kendt sin moder, der døde ved fødslen, kommer ud for samme analyse som Brandes, hvis moder var højst levende. Pil Dahlerup går endnu videre og forbinder Don Juan-motivet med tristanismen. Hun forstår herved dels en fascination af den tabte kærlighed, dels en almindelig grundstemning – tristesse, eller melankoli, som hun foretrækker at kalde det. I forholdet til kvinder betyder en mands tristanisme, at tabet på forhånd er indbygget i ethvert forhold, og at netop dette gør det spændende, sørgeligt eller smukt. I sit konkluderende kapitel om Brandes og kvindelitteraturen siger hun, at ingen dansk litteraturkritiker hverken før eller siden har taget sig kvindelitteraturen så nær og så alvorligt som han. Han tiltrækkes af den som en Don Juan og trækker sig i afsky tilbage. Han opsøger den og dropper den i melankolsk fascination.⁵³⁾

Pil Dahlerup refererer flere gange til „Adolphe“ i sin argumentation. Hun viser, hvorledes Brandes ikke blot i sit privatliv har optrådt som Don Juan, men også offentligt har leveret ganske mange Don Juan-portrætter. Med henvisning til det fra Sainte-Beuve lånte citat „Gid jeg

kunde elske⁵⁴⁾ og med „Adolphe“ som teksteksempel viser hun, hvordan donjuanismen for Georg Brandes' litteraturkritik generelt betød en seksualisering af denne, og at seksualiseringen, der undertiden kan blive donjuanistisk forførende, ikke blot er metode og forelæsningsform, men også stil.⁵⁵⁾ Hun ser i Brandes' beskrivelse en førlystagtig pirring i de appellerende tilhører- / læserhenvendelser og i den raffinerede komposition, der følger det seksuelle forløbs „rise and fall“ og i brugen af metaforer, omskrivningen af elskovsforholdet til „den fulde og mægtige Akkord som vil klinge, den jublende Symfoni der vil høres“.

I vurderingen må for det første Brandes' lån tages i betragtning. Vi ved nu, at han lånte begrebet „emigrantlitteratur“ og hele kredsen af behandlede romaner fra Gervinus: Werther, René, Adolphe, Obermann.⁵⁶⁾ Vi ved ligeledes fra Paul Delboulle, at sammenstillingen af disse romaner ikke er usædvanlig.⁵⁷⁾ For det andet ved vi, at kampen mod samfundet for Brandes var *leitmotif* i „Adolphe“. Selve Don Juan-temaet var sekundært, selv om Brandes ikke var uberørt af det. Det ses af et brev til moderen, hvori der indirekte refereres til Caroline David: „‘Adolphe’ kjender jeg endnu kun af forskellige Kritiker og (læs f. Ex. Sainte-Beuves) en flygtig Gjennemlæsning. Dens indhold ved jeg omtrent. Det undrer mig ej, den har foranlediget dig til at drage Paralleler, det er denne Bogs bekjendte Privilegium“.⁵⁸⁾ Men – for det tredje – meget står og falder med Pil Dahlerups opfattelse af Brandes' sprogbrug og stil, ikke mindst i eksempler på hans korrespondance med kvinder og hans reaktioner på den ofte næsegruse og kvalmende beundring, der strømmede ham imøde. Afvisningen har i en del tilfælde en naturlig forklaring. I andre tilfælde er tydningen tvivlsom, som f. eks. af udtrykket „god stakkel“, som i Brandes-familiens ordbog ikke synes at være pejorativt. Som illustration kan især nævnes hendes opfattelse af det af Brandes ofte anvendte udtryk „elektriserer“ (ODS figurligt = fylde med begejstring, opflamme). Pil Dahlerup mener, at udtrykket illustrerer en bevidst og tilsigtet spillet på hans egen erotiske udstråling og på læserens / tilhørerens seksuelle modtagelighed. Brandes har selv antydnet en definition i sin omtale af den italienske professor Saredo: „Ak om vi havde saadan en Professor blot ved Universitetet i Kjøbenhavn. Thi hvad vore mangle er ikke Kundskaber, men Mod, Ild, Veltalenhed, og Evnen til at være elektriserende uden at være febrilsk ... jeg har lovet mig selv at adoptere Saredos Metode. Den holder Tilhørerne vaagne og opmærksomme, bringer dem til at følge Foredraget med Interesse for at opdage de svage Punkter og udfinde Principspørgsmaalene, endelig er det den bedste Skole for Professoren selv“.⁵⁹⁾ Brandes bruger ordet i

mange andre forbindelser, hvor det i hvert fald ikke har en erotisk klang, f. eks. „den ved Lidelsen tabte Elektricitet, jeg mener, Gaven til nervøst at reagere udefter“,⁶⁰⁾ „Til den anden Klasse høre de Aander, hvis Evne er den at elektrisere ... Mænd som Steffens eller som Orla Lehmann høre til denne Klasse“. ⁶¹⁾

I disse sammenhænge kan ordet næsten erstattes af det mere idiomatiske „vække“, og hvis dette ord har en erotisk biklang, har Brandes et fællesskab med mange gode salmedigtere. Jørgen Knudsen har også fat i ordet: „Det er i spændingen mellem disse to holdninger, han har levet og virket, det er fordi afgrænsningen, mistroen, mandsdominansen har været i stadig uafgjort splid med åbenheden, opmærksomheden, kvinde-modtageligheden i ham, at han har forvirret, foruroliget, „elektriceret“, ægget og ophidset sine tilhørere ...“. Og Knudsen citerer Brandes (fra et essay om Gustave Flaubert 1881): „Thi hvad er Stil andet end det sanselige Udslag af Temperamentet“. ⁶²⁾ Og temperamentet var gløden-de: „Thi hvad mig angaar, saa er jeg overalt og allevegne Ild“, står der i mottoet for „Emigrantlitteraturen“. Hvis „Emigrantlitteraturen“ blot havde været en professoral indføring i nogle få udenlandske forfattere, ville værket næppe være blevet stående som litterært værk i dansk literatur. Det er netop ildfuldheden, så sjælden hos danske forfattere, hvormed Brandes formidler sine sydlandske oplevelser på sin dannelsesrejse, der gør „Emigrantlitteraturen“ til et impressionistisk, litterært kunstværk. Stærkest oplever man den i førsteudgaven, mere afsvalet i andenudgaven, men måske er de seneste breve til forældrene, der på mange måder er forstudier til „Emigrantlitteraturen“, litterært endnu mere værdifulde. Morten Borup undskylder i kommentaren til sin brevu-dgave lidt de urimelige og ungdommelige udfald, der kan virke støden-de på nutidige læsere, men er opmærksom på crescendoet i den litterære værdi i takt med oplevelserne. ⁶³⁾

Brandes' begejstring for den franske kvindelitteratur forstyrrer ikke Pil Dahlerups argumentation – den hænger sammen med hans tristanisme og almindelige begejstring for alt, hvad der er fremmedartet. Det må dog bemærkes, at den omtalte vemodige nederlagsstemning, hvormed Mme de Staël er beskrevet, er generel for „Emigrantlitteraturen“, der programmæssigt omhandler „Skuffelsens Tidsalder“. Det var ikke vemod, der karakteriserede de franske salondamer. Det kan måske endda tænkes, at den danske kvindelitteratur ikke har appelleret særligt til Brandes, fordi den ofte er vemodig og defaitistisk: „Thi det var liden-skaberne, der regerede Brandes' personlighed. Hans forhold til ideerne er passioneret. Ikke at han ikke kunne føle sig overbevist af et arguments

„St. Georg og Dragen“ (med en kvindeskikkelse bag St. Georg) var det motiv, Gyldendals Forlag lod tegne og sætte som rundvignet på forsiden af forlagsbindet til Brandes' Samlede Skrifter 1899–1910. Vignetten, der står i hvidt på blå, gengives her i sort streg og forstørret ca. 20 procent

rigtighed, men for at en sag virkelig skulle slå rod i hans sind, måtte han først forelske sig i emnet“. ⁶⁴⁾

Det klassiske mønster

Uanset om Brandes' forhold til kvinder og kvindelitteraturen har været af neurotisk karakter, er der grund nok til den vrede og (og betagelse!), som Brandes' holdning udløser hos Pil Dahlerup. ⁶⁵⁾ Man kommer ikke uden om djævleriet hos ham, en sammensathed, man måske kan kalde dobbelthed. God og ridderlig som han beskrives af sine venner (Sct. Georg): man møder dog lejlighedsvis en til grusomhed grænsende grovhed, der overrasker hos et så ekstremt følsomt menneske. Dertil kommer, at hans værker er fulde af konventionelle udsagn om kvinder af arten: finnerne har let til kniven. Man behøver blot at læse lidt videre i „Emigrantlitteraturen“ for at finde dem: „Mme de Staëls Forfattervirksomhed kan bestandig sees fra to Sider. Den falder ligesom i to Dele, en mandlig og en kvindelig Virksomhed, den filosofiske og den digteriske, Ideerne og Følelserne. En særegen Inderlighed i Følelsens Behandling røber overalt, at Forfatteren er en Kvinde“, „kvindelige Romanforfattere udruste næsten ufravigeligt deres Helte med et Mod, der staaer ligesom abstract udenfor Personligheden“, „Mandsmodet er den Egen-

skab, der som den høieste Potents af det Mandlige bliver et Slags Ideal for Kvinden, men et Ideal, som hun ei forstaaer" ((1), s. 190–192). Værre endnu – „der er noget Utydeligt, Udvisket ved deres [kvindernes] Aandslivs Konturer“⁶⁶) etc. At mandschauvinisme har spillet ind i Brandes' vurdering af kvindelige forfattere, og at han også (i visse tilfælde med rette) har savnet litterær kvalitet hos dem – det leverer Pil Dahlerup selv beviset for i sin disputats.

Det er nok ikke helt tilfældigt, at Constant og Brandes ikke gifter sig med intellektuelle kvinder. Constant jamrer i sine dagbøger ustandselig over den begavede, men utålelige Germaine (= Biondetta eller Minette alt efter hans stemning), der fylder alt for meget i hans liv, og drømmer om en 16 års pige – hun må bare ikke være latterlig. Han har nok i sit eget indre liv. Hverken Caroline David eller Gerda var intellektuelle, og det synes heller ikke at være de åndelige egenskaber, der tiltrækker Brandes hos de underdejlige kvinder, han møder i Italien – én af dem var analfabet. Heller ikke synes forholdet til dem at være neurotisk. En ren henrykkelse over dem lyser ud af brevene til forældrene, som fortæller mere om den virkelige Brandes end hans selvbiografi: „Vi talte henved 30 aldeles fuldkomne Skjønheder i Vinduerne på Corso, unge slanke blonde Piger, en med en Hudfarve som var hun belyst af Aftenrødens Skær, en voxbleg med lange askelyse Lokker, en med den dejlige ensfarvede gule Hud i hvilken de sorte Øine tindre dobbelt. Hvilket Land! hvilken Race! Vi gik om i Ekstase!“⁶⁷)

Der er ingen grund til at have ondt af Brandes for hans håbløse forsøg på at få Gerda til at læse Shakespeare midt i alt det huslige arbejde. Han har selv valgt hende. Han har vidst det, siger Jørgen Knudsen undrende i sin Brandes-biografi.⁶⁸)

Det ukomplicerede, livslange venskab med Emil Petersen er også karakteristisk for Brandes, der ellers beskyldes for at udskifte vennerne, når han ikke mere har brug for dem. At dømme efter korrespondancen mellem de to har det været Emil Petersens uforbeholdne venskab og accept snarere end åndeligt slægtskab, der har tiltrukket Brandes. Venen omtales kort af den Victoria Benedictsson – endnu en Ellénore – , hvis selvmord Brandes ofte anklages for at have hovedskylden for: „... han varit där med sin bästa vän i Köpenhamn, en som bär det plebeiska namnet Petersen. Jag tror att han är affärsman“.⁶⁹) Af hendes dagbøger får man et levende, omend ensidigt billede af denne splittede intellektuelle, kønsforskrækkede kvindes betagelse af Brandes og hans halvhjertede forførelsesforsøg. Hverken Victoria Benedictsson selv eller hendes biograf Fredrik Böök giver Brandes hele skylden for selvmordet, selv om

skuffelsen over den manglende gengældelse af Victorias følelser og anerkendelse af hendes forfatterskab har spillet ind. Selv siger hun, at hun dør på grund af sin kunstneriske fiasko, men tilføjer, at der heller ikke er nogen redning ud af „den anden konflikt“. Dog er „ett motiv aldrig, aldrig någonsinn, ett“. Böök tilføjer, at dertil kom fattigdommen, vanskeligheden ved gennem forfatterskabet at skaffe sig midler til en uafhængig eksistens. For Brandes synes det hele at have været en bagatel, og Böök undskylder ikke hans letsindighed, men tilføjer, at Brandes ikke vidste, at han legede med en kobra.⁷⁰⁾ I senere udtalelser nedtonede Brandes historien, der kom meget ubekvemt midt i sædelighedsfejden, og hans karakteristiske kommentar ved den 38-åriges død var: „hun var jo en Gammel Kone“.⁷¹⁾

Selv var han dog 46 år i 1888!

Kun en enkelt episode i Victorias lange lidelsesberetning viser Brandes i – en meget karakteristisk – affekt. Victoria har i et brev nedfældet en ubarmhjertig analyse af motiverne til Brandes' tilnærmelser, som også indeholder en mistanke om, at disse gælder hvem som helst. Labiliteten i hendes indre er så stærk, at hun viser Brandes brevet. Reaktionen er frygtelig, iskold, bitter, lammende: „Jag var just en sådan människa som han avskyr mest av allt i världen, en sådan som klyver sig mitt itu och låter den ena halvan sitta och betrakta den andra. Att unga människor på en nitton-tjugo år kunna vara så, det kan han förstå, fast han aldrig själv varit sådan och fast hans första bok 'Om dualismen' varit riktat just emot det, men att jag, vid mina år ... Jag var honom så främmande, våra naturer vore oförenliga, just vad han hatade mest ... En enda gång hade jag ljugit för honom, men den gången kapitalt, det var när jag på mitt kort til honom skrev att jag var mera människa än författerinna ... Jag var ju icke människa, jag var ju blott en skribent som gick och trädde upp mina egna stämningar på nålar“.⁷²⁾ Dualismen igen! Brandes' uforholdsmæssigt voldsomme reaktion mod mistroen i et for ham overfladisk forhold viser hans sårbarhed og behov for accept, men – er det da ikke Brandes, som savner hjertets renhed, og som er dualisten i dette forhold? Sådan oplever Brandes det tydeligvis ikke. Han har da heller ikke på noget tidspunkt skjult for Victoria, at han er – ulykkelig – gift, og at der er andre kvinder i hans liv, men fortroligheden er ægte nok, og den ødelægger Victoria, formentlig uopretteligt. Victoria kan med sin begrænsede erfaring ikke have haft let ved at forstå en sådan begrebsverden.

Kort før sin død reflekterer Brandes over sit forhold til kvinder: „Naar jeg ser tilbage over mit Liv, finder jeg det i Kvindekapitlet har

været en stor *failure*. – Men Fejlen har vist mest været min egen grove Mangel paa Menneskekundskab⁷³⁾ Måske nok – i hvert fald brugte han den hverken da han valgte Gerda eller da han vurderede reaktionen på de fatale forelæsninger over emigrantlitteraturen. Hans valg var romantisk: „Naar jeg engang med Tiden finder en god og smuk Pige, hvem jeg elsker og som elsker mig, vil jeg gifte mig med hende“, skrev han engang til Emil Petersen⁷⁴⁾ – et lidt tamt kvindeideal, tør man vel sige, i sammenligning med den nye kvindetype, han i selvsamme år beskrev for den danske offentlighed som en modsætning til Goethes kvinder: den nye romanske kvindetype, der havde bevidsthed, ånd (endda geni), lidenskab og vilje, aktiv karakter. Det var næppe den sidstnævnte, der tiltrak ham. Kærligheden skulle være ukompliceret, ikke som i „Adolphe“, hvor „selve Livets Blomst bliver berøvet sine Blade et for et, og paa det Omhyggeligste botaniseret“ ((1), s. 96). Som Victoria Benedictsson udtrykker det: „han har just sin styrka i att han lever sitt liv utan att dela sig, utan att lägga sig på dissektionsbordet. Det som gör ham till vad han är, är just det att han er en hel människa, – harmonisk. Han är icke enkel – det vill han icke påstå, men han är hel. Han hade mött mig som en människa möter den andra, utan biavsikter, öppet, förtroendefullt; och jag – jag hade bara tänkt på att samla erotisk erfarenhet, jag hade beräknat allt på förhand, tänkt på allt. Kunde man tänka sig något mer otäckt“⁷⁵⁾

Det er utvivlsomt rigtigt, hvad Brandes her ifølge Victoria Benedictsson siger om sig selv. Det var ikke fornuft og kold beregning, der styrede ham. Havde det været tilfældet, havde han ikke holdt de forelæsninger lige før sin forventede udnævnelse til professor. Han havde formentlig fået stillingen, havde fundet en passende ægtefælle og havde ikke spildt så meget af sin kostbare tid på at redde hele to kvinder ud af umulige ægteskaber. Det er også rigtigt, at han var hel i sine satsninger. Der er ingen parallel til Constants evige ubeslutsomhed, som afspejler sig i hans dagbog. Ustandselig ændrer han sin plan for sin religionshistorie, og i sin forkortede dagbog („journal abrégé“) har han ligefrem brugt talkoder for sine bestandige svingninger, eksempelvis: 2) ønske om at bryde det evige bånd [til Mme de Staël], som der så ofte er tale om, 3) fastholden ved båndet på grund af minder eller en øjeblikkelig betagelse, 8) ægteskabsplaner, 9) træthed af Mme Lindsey, 10) gode minder og genopfrisket kærlighed til Mme Lindsey, 11) tøven med hensyn til mine planer med Mme Dutertre [= Charlotte Hardenberg, som han senere giftede sig med], 12) kærlighed til Mme Dutertre, 13) usikkerhed om alt, 14) plan om at bosætte mig i Dole for at bryde med Biondetta, 14) plan

om at bosætte mig i Lausanne med samme formål.⁷⁶⁾ Hans dagbog er én lang patetisk beskrivelse af et vægelsind af Holbergske dimensioner.

Dualismen hos Brandes er ifølge Fenger af en helt anden art og består i en konflikt mellem hans ideer og hans inderste væsen, som han løste ved en stærk selvkontrol, ved at „døve sin indre stemme“. Medens Constant var dialektiker i en sådan grad, at det til tider helt lammede hans handlekraft, havde Brandes måske for lidt af denne egenskab – han var ikke filosof. Dualisme-teorien ville kunne forklare meget, f. eks. hvordan en god dansk student med rod i den danske guldalder kan blive så optaget af nogle udenlandske ideer, at han synes at kaste vrage på noget som må være en del af ham selv.

Donjuanisme-teorien kan derimod kun forklare – og i nogen grad undskylde – Brandes' forhold til kvinderne, men vi behøver vel hverken forklaring eller undskyldning. Konventionerne var stærke for 100 år siden, og det er egentlig mere forunderligt, at Brandes overhovedet har tænkt på kvindernes emancipation, end at han ikke har fulgt sagen op. Hvad Constant angår, er han et fund for den, der anvender den psyko-kritiske metode, og i en subtil fransk afhandling er han ligesom Brandes blevet beskrevet efter teorien om moderbindingen. Han er blevet betegnet som „abandonnien“, dvs. et menneske, der forlader og selv er forladt; heraf hans neurotiske tendens til at knytte en forbindelse og derefter trække sig tilbage.⁷⁷⁾ Af hans dagbog fremgår også, at han var stærkt depressiv.

Fælles for dem begge var frihedstanken, og de kæmpede modigt for den livet igennem, Brandes med karrieren, Constant til tider med livet som indsats. Her var der ingen vaklen, omend man kan undre sig over, at han så en mulighed for at opnå Frankrigs frihed ved at tilslutte sig Napoleon i den spegede situation i de 100 dage. Constant har givet en definition af, hvad han forstår ved frihed: „Ved frihed forstår jeg individualitetens sejr, lige så meget over autoriteten, som vil styre ved despoti, som over masserne, der hævder retten til at gøre minoriteten til slave af majoriteten.“⁷⁸⁾ Hans politiske pamflet „De l'Esprit de conquête et de l'usurpation“ (1814) fik fornyet aktualitet under anden verdenskrig ved at give et billede af Hitlerstyret og de totalitære systemer i almindelighed og kunne kun udgives illegalt i de besatte lande.⁷⁹⁾

Den gængse danske vurdering af Adolphe-analysen er et eksempel på, at en til det stereotype gentaget anklage mod Brandes for at fordreje sandheden i sin kritik ikke uden videre skal accepteres. Han kan som kritiker stå sig i forhold til den nyeste udenlandske kritik, og han er stadig efter så mange år en respekteret forsker i Constants hjemland.

NOTER

- (1) Bent Mohn i Politiken d. 21. maj 1988. – (2) Constant er ikke den eneste franske forfatter, som har været udsat for den berømte franske kritikers nedvurdering. Således har Marcel Proust sagt om ham, at han har miskendt alle sin tids store forfattere, og han har endog skrevet et helt essay om Sainte-Beuves kritiske metode: *Contre Sainte-Beuve*. – (3) Lise Hesselager: *Den ubegribelige Benjamin Constant*, i: *Bøger, biblioteker, mennesker*. Et nordisk Festskrift tilegnet Torben Nielsen. Kbh. 1988, s. 467–496. – (4) F.A. Loeve-Weimars: *Lettres sur les hommes d'état*, i: *Revue des deux mondes* 1833, I, s. 225–263. – (5) M.P. Delboulle: *Adolphe sur la chemin de la gloire*, i: *Benjamin Constant*. Actes du Congrès de Lausanne. Genève 1968, s. 171–180. – (6) Benjamin Constant: *Journaux intimes*. Paris 1952. – (7) Henning Fenger: *Georg Brandes' læreår*. Kbh. 1955, s. 300 (disputats). – (8) Pil Dahlerup: *Det moderne gennembruds kvinder*. Kbh. 1983. – (9) Jørgen Knudsen: *Frigørelsens vej 1842–77*. Kbh. 1985. – (10) *Derniers portraits littéraires*. Paris 1858, s. 205 og *Nouveaux lundis* 1862, I, s. 322. – (11) Pil Dahlerup (note 8) s. 112 og s. 76. – (12) Georg Brandes: *Udvalgte skrifter*. Under red. af Sven Møller Kristensen. Kbh. 1984–87, I, s. 209. – (13) Georg Brandes: *Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur*. Emigrantlitteraturen. Kbh. 1872 og 2. omarbejdede udgave. Kbh. 1877. – (14) Henning Fenger (note 7) s. 386–387. – (15) Georg Brandes: *Forklaring og Forsvar*. Kbh. 1872, s. 31–32. – (16) Det er dog ukorrekt, når Fenger (note 7) s. 389 siger, at Brandes først læste Adolphe i efteråret 1871. Det fremgår af et brev 26.2 1871 til moderen, som han stilede fortrolige breve til, se note 58. – (17) Her er listen over Brandes' fordanskninger:
- galliseret / forfransket; Mme / fru; symbolsk og karakteristisk / sindbilledligt og betegnende; Skepsis / Tvivlsånd; Ide / Forestilling; Intelligens / Forstand; spirituelle / aandfulde; Amnesti / Straf-Eftergivelse; Armée / Hær; Stupiditet / Dumhed; Arkitekten / Bygmesteren; Globus / Klode; definitive / endegyldige; Fanatisme / Utaalsomhed; Intolerance / Trostraseri og Utaalsomhed; Moralen / Sædelæren; absolut / ubetinget; Ateist / ugudelig; ortodox / kirketroende; progressive / fremskridende; Erziehung des Menschengeschlechtes / Menne-skeslægten Opdragelse; Restaurationsforsøg / Gjenoprettelsesforsøg; Autoritet / Myndighed; psykologisk / sjælelig; universel / almen; Psykologi / Sjælestudium; konservativ / bibeholdende og samfundsbevarende; Periode / Tidsrum; kosmopolitisk / alment europæisk; fatalistiske Theorier / Skæbne-Theorier; polemisk / stridbar og angribende; intrigerende / plansmeddende; absolutistiske / Enevolds-; Majoritet / Flertal; Diskussion / Tankestrid; den bourbonske Restauration / Kongedømmets Gjenoprettelse; konstitutionel / forfatningsbestemt; Medlem af Deputeretkammeret / Folkerepræsentant; Karakter / Præg; liberal / frisindet; original / særegen; uharmoniske Karakter / splidagtige Grundtræk; Passus / Udvikling; Melankoli / Tungsind; Reaktion / Tilbageslag; brutale Autoriteter / plumpe Myndigheder; Anarki og Brutalitæt / Lovløshedens Raahed; traditionel / nedarvet; Samfundsopinionen / den offentlige Mening og Omdømme; Illusioner / skuffede Forhaabninger; Biografi / Levnedsløb; Desillusion / Udrivelse af en Vildfarelse; Kontrast / Modsætning; Enthusiasme / Flamme og Begejstring og

Ild; Resultat / Udgang; Individer / Enkelte; Sympatier og Antipatier / Tiltrækning og Frastødning; paralleliseret / fremstilt jævnsides; Syntese / Samstilling; analysere / opløse; reflekterende / grublende; Respekt / Agtelse; Illusion / Indbildning; mixtum compositum / blandede Sammensatte; erkende / forstaa; legitimeret / godkendt; Etikette / Tvangsregler; Trivialiteter / Platheder; Principper / Grundsætninger og Livsregler; Konveniensen / Vedtægten; instinktmæssigt / uvilkaarligt; bornert / indskrænket; begavet / evnerig; Materiale / Fyld; Talent / Naturgaver; usurpatorisk / magtelskende; Fond / Grundsum; Herkomst / Æt; detroniseret / stødt fra Tronen; Territorium / Omraade; beskæftiget / sysselsatte; Reflektioner / Grublerier; konstrueret / sammensat; humanistiske og emancipatoriske Formaal / Lære om Kvindens Frigjørelse og om at den sande Menneskelighed først var virkeliggjort i Menneskeparret, ikke i Manden alene; sociale Kamp / Kamp mod Samfundsomdømmet; kolossalt og gigantisk / kæmpestort; brutalt Despoti / Tvangsvælde; Geni / Snille; Sensibilitet / Modtagelighed; Magi / Trolddom; Kultus / Dyrkelse; eksistere / have Gyldighed; realistisk / virkelighedstro; Sympati / Deltagelse og Medfølelse; irriteret / opirret; egoistisk / egenkærlig; raillere / spotte; Jalousi / Skinsyge; respektere / agte; legitim / retsgyldig.

I folkeudgaven (1906) er der endnu et par fordanskninger:

klassisk / græsk-romersk; kanonisere / helligvie; maner / vis; Ildhu / Foretagelses-aand; servil / underdanig; resigneret / opgivet; potenseret / fordoblet.

(18) Hans Hertel: Georg Brandes mellem socialdemokrater, marxister og kulturradikale, i: Den politiske Georg Brandes. Kbh. 1973, s. 296. – (19) Nær og fjern nr. 279, 1877. – (20) Georg og Edvard Brandes: Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd. Udg. af Morten Borup. Kbh. 1939-42, II, s. 33 og 36. – (21) Gustave Planche: Portraits littéraires, I. Paris 1836. – (22) Paul Delbouille: Genèse, structure et destin d'Adolphe, i: Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, Fasc. 195, 1971, s. 522. – (23) Nær og fjern nr. 277, 1877. – (24) Harald Nielsen: Usurpatoren. Kbh. 1923, s. 16. – (25) Jens Kr. Andersen og Chr. Jackson: Georg Brandes. Emigrantlitteraturen, i: Danske studier 1971, s. 70. – (26) Paul Delbouille (note 22), s. 484, note 63, jfr. også Lise Hesselager (note 3) s. 468, iflg. hvem Brandes snarest har sin motivkreds fra Gervinus. – (27) Henning Fenger: Georg Brandes et la France. Paris 1963, i: Publications de la Faculté des Lettres et Sciences humaines de Paris. Série "Recherches", tome 8. – (28) Paul Delbouille (note 22) s. 484, note 64. – (29) Benjamin Constant: Adolphe, ed. par Paul Delbouille. Paris 1977, s. 60. – (30) Paul Delbouille (note 22) s. 111-112. – (31) Kurt Kloocke: Benjamin Constant. Genève-Paris 1984. – (32) Benjamin Constant: Adolphe. Paris 1985, s. 39, s. 42, s. 59, s. 81, s. 90, s. 120. – (33) William W. Holdheim: Benjamin Constant. London 1961, s. 71. – (34) Pil Dahlerup (note 8) s. 79. – (35) Henning Fenger (note 7) s. 300. – (36) Georg Brandes og Emil Petersen: En Brevveksling udgivet af Morten Borup. Kbh. 1980. – (37) Frigørelsens vej (note 9) s. 406. – (38) Nær og fjern, nr. 278, 1877. – (39) Actes du Congrès de Lausanne, (note 5) s. 26.

(40) Derniers portraits littéraires (note 10) s. 205. – (41) Smst. s. 191, note. – (42) Smst. s. 273. – (43) Kloocke (note 31) s. 200. – (44) P.-H. Tisseau: L'Adolphe de

Benjamin Constant et La Répétition de Kierkegaard, i: *Revue de littérature comparée* vol. 13, nr. 2, 1933. – (45) Frigørelsens vej (note 9) s. 448. – (46) *Journeaux intimes* (note 6) s. 76. – (47) Georg Brandes' Breve til Forældrene 1859–71 ved Morten Borup. Kbh. 1978, II s. 138. – (48) Henning Fenger: *Den unge Brandes*. Kbh. 1957, s. 33. – (49) *Smst.* s. 150. – (50) Pil Dahlerup (note 8) s. 105. – (51) Niels Barfoed: *Don Juan*. Kbh. 1978, s. 290. – (52) *Smst.* s. 290. – (53) Pil Dahlerup (note 8) s. 127. – (54) *Smst.* s. 112. – (55) *Smst.* s. 115. – (56) Lise Hesselager (note 3) s. 468. – (57) Paul Delbouille (note 22) s. 484. – (58) Georg Brandes' Breve til Forældrene (note 47) 26.2 1871, II s. 94. – (59) *Smst.* 10.5 1871.

(60) Georg Brandes og Emil Petersen (note 36) 15.10 1870, s. 120. – (61) *Emigrantlitteraturen* 1872 (note 13) s. 151–152. – (62) Jørgen Knudsen: *I modsigelsernes tegn* Berlin 1877–83. Kbh. 1988, s. 216–217. – (63) Georg Brandes' Breve til Forældrene (note 47). – (64) *Den unge Brandes* (note 48) s. 142. – (65) Pil Dahlerup (note 8) s. 126. – (66) Georg Brandes: *Det unge Tyskland*, i: *Hovedstrømninger*. Kbh. 1890, s. 383. – (67) Georg Brandes' Breve til Forældrene (note 47) 22.4 1871. – (68) *Frigørelsens vej* (note 9) s. 406. – (69) Fredrik Böök: *Victoria Benedictsson och Georg Brandes*. Sthlm. 1949, s. 208. – (70) *Smst.* s. 302. – (71) *Smst.* s. 294. – (72) *Smst.* s. 55–58. – (73) Gertrud Rung: *Georg Brandes i Samvær og Breve*. Kbh. 1930, s. 210. – (74) Georg Brandes og Emil Petersen (note 36) 8.2 1871, s. 126. – (75) Fredrik Böök (note 69) s. 58. – (76) *Journeaux intimes* (note 6) 8.5 1808. – (77) Han Verhoeff: *Adolphe et Constant. Une étude psychocritique*, i: *Bibliothèque française et romane. Série C. Etudes littéraires* vol. 56, 1976. – (78) Benjamin Constant: *Mélanges de littérature et de politique*. Paris 1829, forord. – (79) Bengt Hasselrot: *Benjamin Constant et Bernadotte*, i: *Festskrift udgivet af Københavns Universitet*. Kbh. 1950, s. 41.